

Marta Kowalczyk-Ludzia

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-0981-6941

marta.kowalczyk@uwm.edu.pl

Joanna Romanowska-Jackowska

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0009-0007-8606-3924

joanna.a.jackowska@gmail.com

Ocena zachowań suicydalnych w świetle kultur prawnych polskiej i szwedzkiej

Wstęp

Niniejszy artykuł podejmuje zagadnienie zachowań suicydalnych, ujmowanych przez pryzmat dwóch odmiennych kultur prawnych: polskiej i szwedzkiej. Pojęcie kultury prawnej w literaturze prawoznawczej odnosi się do ogółu historycznie ukształtowanych wartości, postaw, przekonań i praktyk, charakteryzujących sposób rozumienia i stosowania norm prawnych przez społeczeństwo. Polska kultura prawna wywodzi się z tradycji prawa kontynentalnego, ukształtowanej przez bezpośrednie wpływy prawa rzymskiego, kanonistykę i kodyfikacje epoki napoleońskiej, wzbogacone o historyczne doświadczenia ustrojowe. Z kolei szwedzka kultura prawna należy do skandynawskiej rodziny prawnej, stanowiącej samodzielną i wyróżniającą się gałąź prawa kontynentalnego, charakteryzującą się pragmatyzmem legislacyjnym, znaczącą spójnością systemu prawa oraz wiodącym podejściem do ochrony praw jednostki, w tym ofiar przemocy motywowanej kulturowo.

Wskazane różnice kulturowo-prawne bezpośrednio identyfikują, kwalifikują i określają sposób sankcjonowania czynów związanych z zachowaniami suicydalnymi, w szczególności w kontekście przestępstw popełnianych w imię „honoru”, które na przestrzeni lat stanowią przedmiot wzmożonej debaty publicznej i legislacyjnej w Szwecji. Z kolei na gruncie polskich nauk penalnych przedstawione zagadnienia są pojęciami stosunkowo nowymi.

Celem niniejszego artykułu jest potrójna analiza: po pierwsze, ukazanie genezy i determinantów zjawiska samobójstwa w perspektywie prawnoporównawczej; po drugie, wykazanie kategorii samobójstw powstałych z presji lub przemocy kulturowej, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku szwedzkiego; po trzecie, wskazanie na możliwe kierunki rozwoju badań empirycznych oraz na ewentualne postulaty *de lege ferenda* dla polskiego systemu prawnokarnego.

Geneza zjawiska samobójstwa w kontekście uwarunkowań prawnych, społecznych i kulturowych

Na gruncie suicydologii niejednokrotnie definiowane są złożone komponenty prawa do życia, które można wywieść z godności osoby ludzkiej. Fundament oparty o niezbywalność wymienionego uprawnienia wpisany jest w zakres konstytucyjnych unormowań (por. art. 30 Konstytucji RP w zw. z art. 38 Konstytucji RP¹), lecz stanowi także swoisty wyraz ugruntowany w aktach prawa międzynarodowego².

W etymologicznym ujęciu samobójstwo oznacza „świadomie odebranie sobie życia”³, zaś konotacyjny zakres tego terminu koreluje z ugruntowaną na przestrzeni lat prawną definicją wymienionego czynu. W szerszym kontekście interpretacji regulacji prawnych wskazuje się na penalizację czynu zabronionego, ugruntowanego w art. 151 Kodeksu karnego⁴, którego przedmiotem ochrony jest życie człowieka. W dyspozycji wspomnianej regulacji traktuje się, że doprowadzenie do targnięcia się człowieka na własne życie może nastąpić poprzez namowę lub udzielenie pomocy. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, „czynności te można popełnić zarówno w formie działania, jak też zaniechania. Pomędzy namową lub udzieleniem pomocy a samym aktem targnięcia się na własne życie musi zająć związek przyczynowy, który doprowadzi do przypisania czynności konkretnego, obiektywnego skutku”⁵.

Sposób działania samobójcy determinowany jest zwykle ugruntowanym zamysłem odnośnie do planowania aktu konania⁶, stąd wskazuje się na to,

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.).

² Por. art. 2 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 ze zm.).

³ E. Polański (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków 2012, s. 740.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 383)

⁵ M. Kaszowicz, *Przypadki „nagłej śmierci” w sprawach umorzonych z art. 151 k.k. i art. 155 k.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 10, s. 47–63.

⁶ Por. wyrok SN z 13 stycznia 1956 r., sygn. akt IV K 1028/55.

że „ten rodzaj śmierci jest stosunkowo bolesny i może być rozciągnięty w czasie. Liczba i głębokość zadawanych sobie ran zależy od stopnia determinacji samobójcy, dostępnych narzędzi, okoliczności czasu i miejsca oraz znajomości fizjologii ludzkiego organizmu”⁷.

Zasadność definiowania pojęcia samobójstwa wskazuje na terminologiczną różnorodność znaczeniową. Karalność usiłowanego samobójstwa, traktowanego jako „zbrodnia przeciwko sobie” została zniesiona dopiero w XX w.⁸

Na przestrzeni lat wielokrotnie podkreślano, że przyczyn uzasadniających popełnienie wymienionego czynu jest wiele – zwykle decyzja o świadomym zakończeniu życia jest ugruntowana m.in. trudnymi sytuacjami życiowymi, zaburzeniami psychicznymi⁹, niemożnością funkcjonowania w sytuacjach konfliktowych¹⁰, motywem ekonomicznym¹¹, faktem bycia pokrzywdzonym przestępstwem¹² albo długoletnim odbywaniem kary izolacyjnej¹³.

Na gruncie orzeczniczym skonstatowano, że „zjawisko samobójstwa człowieka jest bardzo złożone o głębokim podłożu psychologicznym. Jest to zachowanie samodestrukcyjne, poprzez uszkodzenie swojego ciała, na skutek którego dochodzi do śmierci. Najczęściej samobójstwa popełniają osoby z zaburzeniami psychicznymi, nieuleczalnie chore, ludzie starsi albo samotni, którzy mają ujemny bilans życiowy”¹⁴.

Zachowania suicydalne, z uwagi na swój złożony charakter, choć niejednokrotnie stanowią wyraz dezaprobaty społecznej, przyczyniają się do podejmowania dyskusji w kontekście wskazań etycznych, religijnych, socjologicznych czy kulturowych. W literaturze przedmiotu podaje się m.in., że „podczas gdy śmierć, nawet jeśli przyczynił się do niej sam zmarły, wywołuje zróżnicowane reakcje społeczne, samobójstwo wiąże się raczej z potępieniem, budzi bowiem skojarzenia z dezercją, ucieczką od problemów, z którymi inni muszą się nadal mierzyć, jest jakoby obiektywnym złem. Należy mieć także na uwadze fakt, że samobójstwo postrzegane jest jako grzech przez religie abrahamowe, co może stanowić podstawę dezaprobaty wyrażanej wobec tego zjawiska”¹⁵.

⁷ E.M. Guzik-Makaruk, I. Sołtyszewski (red.), *Suicydologia dla prawników i śledczych*, Warszawa 2023; zob. także: A. Gawliński, *Namowa lub pomoc w samobójstwie*, Olsztyn 2017; B. Hołyst, *Suicydologia*, Warszawa 2023.

⁸ Cyt. za: R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 869.

⁹ Por. wyrok SA we Wrocławiu z 13 sierpnia 2014 r., sygn. akt I ACa 819/14.

¹⁰ Orzeczenie SN z 19 sierpnia 1929 r., sygn. akt II K 335/29.

¹¹ Wyrok SN – Izba Cywilna z 3 listopada 2022 r., sygn. akt II CSKP 82/22.

¹² Por. postanowienie SN – Izba Cywilna z 29 września 2023 r., sygn. akt I CSK 149/23.

¹³ Por. D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz, E.W. Pływaczewski (red.), *Badania kryminologiczne a praktyka. Perspektywa krajowa i międzynarodowa*, Warszawa 2021.

¹⁴ Wyrok SA w Warszawie z 8 lipca 2016 r., sygn. akt I ACa 1380/15.

¹⁵ P. Szudejko, *Wokół prawa do śmierci*, Warszawa 2023, cyt. za: T. Ślipko, *Bioetyka*, Kraków 2012, s. 250; por. R. Kastenbaum, *The psychology of death*, New York 2006, s. 10–12.

Niezależnie od przyjętego fundamentu co do wykreowania zachowań suicydalnych, zgodnie wskazuje się na negatywne aspekty emocjonalne gruntujące destrukcyjne myślenie o sobie oraz o otaczającej rzeczywistości – zwykle praktykuje się bowiem utrzymywanie poczucia bezradności, braku podmiotowości, braku własnej wartości, częste wahania nastroju¹⁶.

Mity i teorie dotyczące zjawiska samobójstwa

Geneza poglądów w zakresie przyczyn popełnienia samobójstwa wielokrotnie¹⁷ stała się przyczynkiem do formułowania zróżnicowanych stanowisk, nieraz o mitycznym charakterze.

- 1) Wskazywano na to, że samobójstwo jest częstym zjawiskiem występującym wśród biednych. Powyższe twierdzenie nie znajduje odzwierciedlenia we wskaźnikach statystycznych, albowiem, jak wykazano na przestrzeni ostatnich lat, samobójstwo może wystąpić wśród przedstawicieli zróżnicowanych warstw społecznych, niezależnie od kryterium ekonomicznego¹⁸.
- 2) Podejmowano liczne dyskusje skupiające się wokół założenia, że wszyscy popełniający samobójstwo są chorzy umysłowo. Generalizacja tego twierdzenia może wskazywać na krzywdzący osąd, albowiem niejednokrotnie udowodniano, że samobójcy są ludźmi skrajnie nieszczęśliwymi, ale niekoniecznie z zaburzeniami umysłowymi¹⁹.
- 3) Wskazywano na twierdzenie, że ten, kto usiłował popełnić samobójstwo i przeżył, ten nigdy tego nie powtórzy. Analizując tę tezę, trzeba podkreślić, że jeśli większość niedoszłych samobójców w niedługim czasie wyrażało chęć ponownego popełnienia tego czynu, to trudno przyjąć tej zasadność²⁰.
- 4) Przyjmowano, że kto mówi o samobójstwie, ten nigdy go nie popełni. Wydzwięk przytoczonego stwierdzenia nie koreluje z założeniem, stanowiącym, że – jak wynika z wykazu statystycznego – wielu samobójców

¹⁶ Por. postanowienie SR w Brodnicy z 13 czerwca 2022 r., sygn. akt III Nkd 58/21; zob. także: B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2018, s. 790 i nast.

¹⁷ M. Mozgawa (red.), *Samobójstwo*, 2017, Lex.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem: „W filozofii, etyce i prawie wyraźnie zauważyć można dwa spojrzenia na samobójstwa. Jego zwolennicy akcentowali, iż czyn ten jest wyrazem rzeczywistej wolności człowieka, pozwalała na jego samorealizację. Może być jedynym środkiem uniknięcia bólu, cierpienia i przykrości. Przeciwnicy samobójstwa widzieli w nim złamanie zasad moralnych. Część z nich zauważała w nim obrazę Boga lub bogów bądź ciężką zbrodnię”.

²⁰ Por. P. Wiliński, *Nadużycie uprawnień przez prokuratora i sędziego w procesie karnym*, Warszawa 2023.

- wielokrotnie komunikowało wcześniej powzięte w tym względzie zamiary²¹.
- 5) Wskazywano na poglądy przyjmujące istnienie zjawiska określonego jako tzw. samobójstwo rozszerzone, definiowane, jako zdarzenie „powodujące śmierć dwóch lub więcej osób poprzedzoną zabójstwem jednej lub kilku osób, zakończone samobójstwem zabójcy”²². Jednakże istnienie przedstawionego zjawiska na gruncie praktycznym należy przyjmować z pewną ostrożnością. W kontekście założeń suicydologicznych trudno uznać „poprzedzenie zabójstwem” za wyraz autonomicznej decyzji osób uśmierconych, albowiem następstwem wymienionych wydarzeń jest dokonanie aktu zakończenia życia wyłącznie przez jeden podmiot, mianowicie ten, który umiera jako ostatni z danej grupy²³.
 - 6) Niekiedy traktowano o genetycznym podłożu skłonności do samobójstwa, co stanowi interesujące zagadnienie, wielokrotnie oceniane na gruncie suicydologicznym. Egzemplifikacją tegoż jest chociażby rys rodzinnej historii amerykańskiego pisarza, publicyisty i dziennikarza Ernesta Hemingwaya, co dowodzi mitycznego charakteru wymienionego stanowiska²⁴.
 - 7) Popęlenie samobójstwa może także stanowić kulturowy rytuał ugruntowany w tradycji oraz historii zbiorowości ludzkiej w Japonii. Wielokrotnie bowiem wskazywano na to, że popęlenie tzw. seppuku dowodziło niewinności samobójcy oraz stanowiło wyraz szczerych intencji powziętych przez niego zamiarów²⁵.
 - 8) Jak wskazują względy kulturowe, niekiedy przyjęło się uważać, że samobójstwo członka najbliższej rodziny może stanowić także powód do odczuwania dumy wobec wierzeń ugruntowanych kulturowo w Japonii. Wyróżnia się bowiem także szczególną kategorię samobójstw, określaną jako *karōshi*, czyli śmierci z przepracowania, na którą świadomie decydują się ambitni przedstawiciele japońskich rodów²⁶.

²¹ *Raport zachowania samobójcze 2020–2024*, <https://zapobiegajmysamobojstwom.pl/raport-zachowania-samobojcze-2020-2024/> (data dostępu: 18.07.2025).

²² E.M. Guzik-Makaruk, I. Sołtyszewski (red.), op. cit. Zob. także: B. Hołyst, *Suicydologia*, Warszawa 2023.

²³ Por. postanowienie SN z 9 września 2020 r., sygn akt IV KO 67/20.

²⁴ *Śmierć, którą nosisz w sobie. Czy istnieje gen depresji i samobójstwa?*, <https://www.poradnikzdrowie.pl/zdrowie/neurologia/smierc-ktora-nosisz-w-sobie-czy-istnieje-gen-depresji-i-samobojstwa-aa-2TAS-GEDg-Ysdw.html> (data dostępu: 2.12.2024): „Fakt, że troje z sześciorga dzieci Hemingwayów zmarło śmiercią samobójczą, wywołał plotki o »klątwie« ciążyącej na rodzinie. Ta teoria odżyła wraz ze śmiercią Margaux (Margot) Hemingway – córki Jacka (Johna) Hemingwaya, najstarszego syna Ernesta. Margaux, modelka, aktorka, miała 42 lata, gdy w 1996 roku rozstała się z życiem, przedawkowując barbiturany”.

²⁵ Por. E.M. Guzik-Makaruk, I. Sołtyszewski (red.), op. cit.; B. Hołyst, *Suicydologia*.

²⁶ P. Szudejko, *Wokół prawa do śmierci*, Warszawa 2023: „Znamiennym przykładem jest zjawisko *karōshi*, śmierci z przepracowania. Termin ten obejmuje zgony spowodowane zróżnicowanymi

Podsumowując, należy stwierdzić, że poglądy dotyczące komponentów ocennych związanych ze zjawiskiem samobójstwa są zróżnicowane i wskazywane na wielu płaszczyznach, w tym zwłaszcza na gruncie naukowym, ideologicznym, socjologicznym i kulturowym.

Samobójstwo w perspektywie współczesnych systemów prawnych

Dynamika zjawiska i jego rosnąca obecność w przestrzeni społecznej uzasadniają potrzebę zaktualizowanego ujęcia problematyki – także na tle zagranicznych porządków prawnych, co umożliwi wskazanie na szerszy kontekst naukowy, ukształtowany na przestrzeni ostatnich lat.

Warto podkreślić, że samobójstwo, postrzegane jako zjawisko o charakterze społecznym, w przeważającej liczbie współczesnych systemów prawnych nie stanowi już czynu zabronionego w rozumieniu prawa karnego²⁷, zaś dominujące podejście ewoluuje w kierunku jego ujmowania jako zagadnienia należącego do sfery zdrowia publicznego.

Wobec powyższego zasadne staje się podjęcie refleksji nad analizowanym zjawiskiem z perspektywy przestępstw popełnianych „w imię honoru”, które zyskują coraz większe znaczenie w ramach współczesnej doktryny prawa karnego.

Tzw. przestępstwa honorowe w kulturach klanowych

Przestępstwa „honorowe”²⁸ mają swoje źródła w tradycjach społeczności klanowych, zdominowanych przez patriarchalny model organizacji społecznej²⁹.

schorzeniami medycznymi, oscylującymi wokół chorób układu krążeniowego, ale których podstawową przyczyną jest wysoki stres i przeciążenie pracą. *Karōshi* nie jest postrzegane jako coś niewłaściwego, przeciwnie – jest dowodem na osiągnięcie sukcesu, stanowiąc powód do dumy dla rodziny i bliższych zmarłego”.

²⁷ Samobójstwo nadal jest uznawane za przestępstwo przeciwko prawu religijnemu w niektórych krajach muzułmańskich, zwłaszcza tam, gdzie prawo opiera się na szariacie. Zob. S.M.Y. Arafat, M. Rezaeian, M.M. Khan, *Suicide in the Middle East and North Africa*, New York 2023, s. 312–313.

²⁸ Należy podkreślić, że takie nazewnictwo, chociaż wymowne, nie jest do końca trafne, gdyż może nasuwać pozytywne konotacje dotyczące motywacji sprawcy, a nawet mylnie sugerować, iż przestępstwo jest wynikiem uprawnionego działania. Właściwsze wydaje się określenie „przestępstwo kulturowe”. Por. M.-C. Foblets, *Cultural delicts: the repercussion of cultural conflicts on delinquent behaviour*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 1998, vol. 6, nr 3, s. 187–206; R. Kiener, *Honor killings. Can murder of women and girls be stopped?*, „Global Researcher Exploring International Perspectives” 2011, vol. 5, nr 8, s. 188. W dalszej części artykułu stosowane jest określenie „honorowe”, gdyż pod tą nazwą przestępstwa zazwyczaj ujmowane są w literaturze przedmiotu.

²⁹ Szerzej: N. Pope, *Honor killings in the twenty-first century*, New York 2012.

W społecznościach, w których mechanizmy państwowe nie są dostatecznie rozwinięte i nie zapewniają skutecznej ochrony praw jednostki, klan przejmuje funkcje przypisane państwu. Mandat do sprawowania władzy jest ściśle związany z gwarancją utrzymania honoru klanu. Przywódcy gwarantujący honor swego klanu zyskują legitymizację do sprawowania władzy we wspólnocie, a ich autorytet jest akceptowany i respektowany przez całą społeczność³⁰.

Honor rodziny w społeczeństwach klanowych stanowi fundament, na którym opierają się więzi społeczne i organizacja życia wspólnotowego. Odstępstwa od oczekiwanych zachowań (głównie norm obyczajowych) mogą być postrzegane jako hańba ukierunkowana na rodzinę lub klan, implikując konsekwencje dla wszystkich jej członków. Rodzina zobowiązana jest wówczas do podjęcia działań zaradczych, zapobiegających hańbie, włącznie z doprowadzeniem do śmierci osoby, która owe normy narusza.

Samobójstwo jako zachowanie wymuszone a zabójstwo. Perspektywa szwedzka

Na gruncie europejskim można zaobserwować zderzenie norm panujących w kulturach klanowych z systemami prawnymi i obyczajowością wysoko rozwiniętych społeczeństw zachodnich, co nieuchronnie prowadzi do konfliktów i represji wobec osób naruszających normy obyczajowe. W niektórych przypadkach konflikty wynikające z naruszenia tych norm prowadzą do śmierci prześladowanych, w szczególności dziewcząt i młodych kobiet³¹, zarówno w wyniku zabójstw, jak i aktów samobójczych.

Chociaż w Europie to Wielka Brytania³² cechuje się największą liczbą przestępstw „honorowych”, przypadki odnotowane w Szwecji zyskały szczególną przydatność jako przedmiot szczegółowej analizy w kontekście debaty publicznej oraz zainteresowania opinii społecznej i mediów.³³

Wskazane zjawisko, określane w dyskursie medialnym mianem *balkongflickor* (tłumaczone jako ‘balkonowe dziewczyny’ lub ‘dziewczyny z balkonu’), obejmuje przypadki upadków z wysokości, głównie przez młode kobiety, których okoliczności budzą wątpliwości co do ich rzeczywistego charakteru, a w szczególności potencjalnego związku z przemocą „honorową”. Egzemplifikacją tego

³⁰ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*, tłum. D. Lachowska, Warszawa 2002, s. 242–245.

³¹ P. Chesler, *Worldwide trends in honor killings*, „Middle East Quarterly” 2010, vol. 17, nr 2, s. 3–11.

³² Honour Based Violence Awareness Network, <https://www.hbv-awareness.com> (data dostępu: 7.10.2024).

³³ Reportaż szwedzkiego radia: *Kaliber 15 oktober 2006: Balkongflickorna — framtvingade självmord i hederns namn*, <https://sverigesradio.se> (data dostępu: 11.11.2024). Tłum. własne: ‘Dziewczyny z balkonów – wymuszone samobójstwa w imię honoru’.

są przypadki samobójstw opisanych m.in. przez Emre Güngör i Nima Dervisha³⁴, dotyczące trzech zabójstw „honorowych” o znaczącym rezonansie społecznym i medialnym w Szwecji. Używany przez autorów termin *fallna flickor* (‘upadłe dziewczyny’) ma podwójne znaczenie i stanowi wyraz ostrzeżenia przed podejmowaniem podobnych działań – wybór sposobu życia pozostającego w sprzeczności z normami kulturowymi wspólnoty będzie skutkował pełnym urzeczywistnieniem się etykiety „upadłej”, również poprzez rzeczywisty fizyczny upadek prowadzący do śmierci.

Przedstawiciele organów ścigania i organizacji pozarządowych zajmujących się problemem przestępstw „honorowych” zgodnie zwracają uwagę, że sytuacje ujmowane jako samobójstwa faktycznie niejednokrotnie stanowią czyn zabójstwa popełniany przez rodzinę ofiary³⁵. Trudności wynikające z prowadzenia postępowań w sprawach tego rodzaju (m.in. zmowa milczenia wśród członków rodziny) skutkują najczęściej ich umorzeniem ze względu na brak możliwości powołania świadków oraz niedostateczny materiał dowodowy³⁶.

Na podstawie dostępnych analiz przypadków opisywanych w literaturze przedmiotu³⁷ oraz w przekazach medialnych³⁸ zjawisko samobójstw „honorowych” można uporządkować ze względu na rosnący stopień zaangażowania i wpływ członków rodziny lub lokalnej społeczności na proces prowadzący do śmierci ofiary:

- 1) samobójstwa w wyniku represji – poprzedzone długotrwałym i systematycznym nękaniami ofiary przez rodzinę i krewnych, polegającym na jej wykluczeniu z życia społeczności, izolacji psychicznej, ograniczeniu wolności (np. przymusowa relokacja do kraju pochodzenia, często motywowana zamiarem zawarcia małżeństwa aranżowanego), połączone z inną przemocą psychiczną i fizyczną. Gdy wywierana na zazwyczaj bardzo młodą osobę presja osiąga poziom uniemożliwiający dalsze funkcjonowanie, jednostka może podjąć decyzję o odebraniu sobie życia jako ostatecznym środkiem ucieczki od narzuconych ograniczeń i represji społecznych. Śmierć ofiary nie stanowi zazwyczaj bezpośredniego celu działań rodziny – zamierzeniem jest wymuszenie zmiany zachowania i zademonstrowanie skutecznej kontroli nad

³⁴ E. Güngör, N. Dervish, *Varför mördar man sin dotter?*, Sztokholm 2009.

³⁵ J. Kerpner, L. Röstlund, *Polisen misstänker: flera självmord är påtvingade*, <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/q9qOO/polisen-misstanker-flera-sjalvmord-ar-patvingade> (data dostępu: 27.12.2024).

³⁶ A. Kakabaveh i in., *Hederskulturen, de s.k. balkongflickorna och kampen för mänskliga rättigheter*, wniosek parlamentarny do szwedzkiego Riksdagu 2013, 14: Ju261, s. 3.

³⁷ A. Norée, *När barnen tystnar. Förtryck i hederns namn*, Sztokholm 2022, s. 231–238.

³⁸ *Fallen som aldrig når domstolarna*, <https://sverigesradio.se> (data dostępu: 26.01.2025); *Få balkongmord leder till åtal: ‘Avskrivs som olyckor och självmord’*, <https://sverigesradio.se> (data dostępu: 26.01.2025); *Kaliber 15 oktober 2006: Balkongflickorna – framtvingade självmord i hederns namn*, <https://sverigesradio.se> (data dostępu: 26.01.2025).

- przestrzeganiem norm obyczajowych. Niemniej jednak nie sposób pominąć roli otoczenia w procesie prowadzącym do podjęcia przez jednostkę decyzji o odebraniu sobie życia;
- 2) samobójstwa wymuszone (ang. *coerced suicides*³⁹) – w tym przypadku rodzina wyraźnie wskazuje na samobójstwo jako sposób rozwiązania problemów, niejako obligując ofiarę do jego popełnienia. Członkowie rodziny formułują jednoznaczne komunikaty, mające skłonić ofiarę do odebrania sobie życia, np. „Ty nie masz już po co żyć, jak możesz jeszcze na siebie patrzeć”, „Pomyśl, jakie problemy ściągasz na rodzinę i miej odwagę to zakończyć”, „Zrób to sama, nie chcę sobie brudzić rąk twoją krwią”, „To jedyne wyjście z sytuacji”. Rodziny aktywnie wspierają i ułatwiają podjęcie tej decyzji, m.in. poprzez zabieranie ofiary w miejsca sprzyjające realizacji zamiaru lub wskazywanie alternatywnych metod. Rola członków rodziny w takim procesie – w przypadku udowodnienia wskazanych zachowań – spełnia przesłanki czynu zabronionego w postaci doprowadzenia do samobójstwa lub udzielenia pomocy w jego dokonaniu, o którym mowa w art. 151 Kodeksu karnego;
 - 3) samobójstwa pozorowane – są to *de facto* zabójstwa polegające na celowym wypchnięciu ofiary z balkonu lub pozbawieniu jej życia w inny sposób, np. poprzez spowodowanie masywnej utraty krwi wskutek rany ciętej. Jednocześnie sprawcy podejmują działania mające na celu upozorowanie zdarzenia jako samobójstwa lub nieszczęśliwego wypadku, co utrudnia właściwą kwalifikację prawną czynu i skuteczne prowadzenie postępowania dowodowego.

Mimo wielu przesłanek wskazujących na dokonanie zabójstwa, postępowania w sprawach przestępstw „honorowych” w odniesieniu do tej kategorii zdarzeń również nie skutkują przedstawieniem zarzutów. Znamiennym przykładem jest stanowisko, wskazujące na to, że żaden z dwunastu przypadków przeanalizowanych przez Annikę Norée z Uniwersytetu w Sztokholmie, dotyczących dochodzeń w sprawie upadków z wysokości, nie zakończył się postawieniem zarzutów osobom podejrzany⁴⁰, a w przypadku śmierci ofiary nie są znane przypadki skazania⁴¹.

W postępowaniach wyjaśniających, w których istnieją okoliczności mogące wskazywać na motywację „honorową”, podkreśla się potrzebę specjalistycznego przygotowania organów ścigania, wyjątkową specyfikę prowadzonych

³⁹ N. Shields, *Patriarchy on trial: suicide, discipline, and governance in fin-de-siècle France*, „The American Historical Review” 2003, vol. 108, nr 4, s. 1061–1084.

⁴⁰ A. Norée, *När barnen tystnar. Förtryck i heders namn*, Sztokholm 2022, s. 231–238.

⁴¹ J. Kerpner, L. Röstlund, *Polisen misstänker flera självmord är påtvingade*, <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/q9q00/polisen-misstanker-flera-sjalvmord-ar-patvingade> (data dostępu: 27.12.2024).

postępowań przygotowawczych oraz trudności w uzyskaniu wiarygodnych dowodów udziału osób podejrzanych⁴².

Relacjonowane w przekazach medialnych przypadki tzw. śmierci balkonowych⁴³ wywołują reakcje społeczne, prowadzące do publicznej debaty nad wartościami i normami kulturowymi panującymi w lokalnych społecznościach. W przestrzeni medialnej i w dyskursie publicznym pojawia się pytanie o relacje rodzinne i wyznawany system wartości sprawców, wyrażane w formie retorycznych rozważań: „Czy ci ludzie nie kochają swoich dzieci?”. To pytanie, choć usprawiedliwione okolicznościami, obnaża brak świadomości mechanizmów funkcjonujących w kulturze „honoru”.

W klanowej kulturze „honoru” nie istnieje moralna wartość, która mogłaby przewyższyć honor rodziny lub klanu – stanowi on w przekonaniu członków wspólnoty podstawę zachowania ładu społecznego, warunkując akceptację norm, struktur władzy i zasad współżycia. Interes wspólnoty zawsze przeważa nad interesem jednostki, nawet za cenę życia najbliższych. Bez kompleksowego zrozumienia mechanizmów funkcjonujących w kulturach klanowych i specjalistycznego przygotowania organów ścigania trudno prowadzić skuteczne postępowania w sprawach przestępstw „honorowych”, w tym samobójstw będących wynikiem przemocy kulturowej.

Kierunki dalszych badań

Przedstawione ujęcie stanowi impuls do dalszych badań empirycznych w zakresie przestępstw popełnianych „w imię zachowania lub przywrócenia honoru”. Badania te będą miały na celu identyfikację kluczowych trudności związanych z prowadzeniem postępowań wyjaśniających w sprawach przestępstw „honorowych”, ze szczególnym uwzględnieniem barier utrudniających skuteczne ściganie sprawców.

Pytanie badawcze sformułowano następująco: Jakie czynniki proceduralne, kulturowe i organizacyjne stanowią największe wyzwanie dla funkcjonariuszy organów ścigania prowadzących dochodzenia w sprawach przestępstw „honorowych” oraz które rozwiązania mogą znaleźć zastosowanie w polskim systemie prawnokarnym?

W zakresie badań zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, obejmującą kwestionariusze ankietowe, które będą skierowane do funkcjonariuszy policji w Szwecji.

⁴² A. Norée, *När barnen tystnar. Förtryck i heders namn*, Sztokholm 2022, s. 277–296.

⁴³ *Fallen som aldrig når domstolarna; Avskrivs som olyckor och självmord; Balkongflickorna – framtvingade självmord i hederns namn.*

Ankiety zawierają zarówno pytania zamknięte, pozwalające na kwantyfikację najczęściej występujących problemów w toku dochodzenia, jak i pytania otwarte, mające na celu przedstawienie indywidualnych doświadczeń respondentów oraz identyfikację dobrych praktyk. Prawnokarnej analizy wymaga ją zagadnienia związane z trudnościami w ujawnianiu rzeczywistej skali tego rodzaju przestępstw, z uwzględnieniem barier kulturowych, ograniczeń dowodowych wynikających ze specyfiki przestępstw popełnianych w hermetycznych strukturach rodzinnych oraz obaw funkcjonariuszy przed potencjalnymi zarzutami o uprzedzenia kulturowe, dyskryminację lub naruszenie zasad etyki zawodowej.

Doświadczenia szwedzkie, wynikające z wieloletniej praktyki organów ścigania we wskazanym obszarze, mogą stanowić cenny punkt odniesienia w celu ewentualnej adaptacji procedur operacyjnych i metod identyfikacji przestępstw „honorowych” w Polsce. Analiza ta przyczyni się do wypełnienia luki badawczej w zakresie empirycznych studiów nad skutecznością ścigania przestępstw „honorowych” oraz dostarczy podstaw do dalszych badań nad optymalizacją metod przeciwdziałania wymienionej formie przemocy.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza prowadzi do kilku wniosków o charakterze zarówno poznawczym, jak i praktycznym.

Po pierwsze, zjawisko samobójstwa jest wielopłaszczyznowe i nie poddaje się jednoznacznej klasyfikacji. Jego ocena uwzględnia bowiem kontekst kulturowy, prawny i psychologiczny, stąd też wszelkie generalizacje mogą implikować błędne oraz krzywdzące osądy.

Po drugie, porównanie polskiej i szwedzkiej kultury prawnej ujawnia znaczącą różnicę w stopniu instytucjonalnego przygotowania na wyzwania prawne, związane z przestępczością motywowaną kulturowo. Szwecja, dzięki wieloletniemu doświadczeniu z falami migracji i wypracowanemu orzecznictwu oraz procedurom operacyjnym, dysponuje znacznie bogatszym niż Polska dorobkiem w zakresie identyfikacji i ścigania przestępstw „honorowych”.

Po trzecie, analiza kategorii samobójstw wynikających z przemocy „honorowej” – od samobójstw w wyniku represji, przez samobójstwa wymuszone, po samobójstwa pozorowane – pokazuje, że ich kwalifikacja prawna w ramach istniejących regulacji (w tym art. 151 Kodeksu karnego) jest możliwa, lecz wymaga specjalistycznego przygotowania organów ścigania i prokuratury, nie tylko w kontekście prawnym, ale również psychologicznym.

Na płaszczyźnie postulatów formułowanych *de lege ferenda* zasadne wydaje się: rozważenie, czy polska ustawa karna powinna zawierać kwalifikowaną postać przestępstwa doprowadzenia do samobójstwa obejmującą motywację

kulturową lub honorową; wprowadzenie specjalistycznych szkoleń dla funkcjonariuszy Policji i prokuratorów w zakresie rozpoznawania oraz przeciwdziałania przestępstwom motywowanym kulturowo; rozważenie wypracowania (wzorem praktyki szwedzkiej) wytycznych dla organów ścigania dotyczących prowadzenia postępowań w sprawach potencjalnych samobójstw o charakterze wymuszonym.

Stąd też, zważając na rangę zarówno praktyczną, jak i ideologiczną, zasadne jest podjęcie dalszych badań o naukowym charakterze, gruntujących karnistyczne ujęcie okoliczności omawianego zjawiska kulturowego.

Wykaz literatury

- Arafat S.M.Y., Rezaeian M., Khan M.M., *Suicide in the Middle East and North Africa*, Springer, New York 2023.
- Chesler P., *Worldwide trends in honor killings*, „Middle East Quarterly” 2010, vol. 17, nr 2.
- Dajnowicz-Piesiecka D., Jurgielewicz-Delegacz E., Pływaczewski E.W. (red.), *Badania kryminologiczne a praktyka. Perspektywa krajowa i międzynarodowa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Foblets M.-C., *Cultural delicts: the repercussion of cultural conflicts on delinquent behaviour*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 1998, vol. 6, nr 3.
- Gawliński A., *Namowa lub pomoc w samobójstwie*, Wyd. Kryminalistyczne, Olsztynek 2017.
- Guzik-Makaruk E.M., Sołtyszewski I. (red.), *Suicydologia dla prawników i śledczych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023.
- Güngör E., Dervish N., *Varför mördar man sin dotter?*, Norstedts, Sztokholm 2009.
- Holyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Difin, Warszawa 2018.
- Holyst B., *Suicydologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023.
- Kaszowicz M., *Przypadki „naglej śmierci” w sprawach umorzonych z art. 151 k.k. i art. 155 k.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 10.
- Kerpner J., Röstlund L., *Polisen misstänker flera självmord är påtvingade*, Aftonbladet, 2017, <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/q9qOO/polisen-misstanker-flera-sjalvmord-ar-patvingade>.
- Kiener R., *Honor killings. Can murder of women and girls be stopped?*, „Global Researcher Exploring International Perspectives” 2011, vol. 5, nr 8.
- Mozgawa M. (red.), *Samobójstwo*, 2017, Lex.
- Norée A., *När barnen tystnar. Förtryck i heders namn*, Norstedts, Sztokholm 2022.
- Polański E. (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, Krakowskie Wyd. Nauk., Kraków 2012.
- Pope N., *Honor killings in the twenty-first century*, Palgrave Macmillan, New York 2012.
- Shields N., *Patriarchy on trial: suicide, discipline, and governance in fin-de-siècle France*, „The American Historical Review” 2003, vol. 108, nr 4.
- Stefański R.A. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2015.
- Szudejko P., *Wokół prawa do śmierci*, C.H. Beck, Warszawa 2023.

Ślipko T., *Bioetyka*, Petrus, Kraków 2012.

Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo*, tłum. D. Lachowska, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2002.

Wiliński P., *Nadużycie uprawnień przez prokuratora i sędziego w procesie karnym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023.

Summary

The assessment of suicidal behaviour in the context of Polish and Swedish legal culture

Keywords: criminal law, suicide, social pathology, cultural differences, directed murder, right to life.

Reflection on a scientifically based explanation of the phenomenon of suicide repeatedly points to diverse interpretations. The assessment of suicidal behaviour leads to the creation of many perspectives, approached from victimological, forensic, criminological, and legal aspects. The correlation of these fields of study allows for a comprehensive analysis based on these areas of knowledge. Diverse observations, although they have become a source for discourse, have often created both mythical and scientific indications. The subject and purpose of this article is an attempt to present the reasons for the occurrence of this phenomenon, but also to explain its interpretation both in the Polish and Swedish legal systems, taking into account their respective legal traditions and cultures. In conclusion, the analysis presents a comparative approach to the scale and causes of the phenomenon of suicide – including suicides resulting from honour-based violence – which will enable the presentation of diverse judgments, formulated differently due to the adopted cultural idea. This interpretation opens a broader scientific context, allowing for the deepening of research in this area.